

УДК 329.055

doi: 10.15421/171715

Історія будівництва великих державних зрошувальних систем у повоєнний період

Г.М. Чепурда

anna_chepurda@ukr.net

Черкаський державний технологічний університет,
18006, Черкаси, бул. Шевченка, 460

Досліджено особливості організації процесу будівництва великих державних зрошувальних систем на теренах України в період після закінчення Другої світової війни відповідно до «Великого плану перетворення природи».

Встановлено, що будівництво великих державних зрошувальних систем в Україні розпочалося у 1951 р. Констатовано, що гідробудівництво, яке розгорнулося на півдні України, відкривало перспективи остаточного усунення впливу посухи та суховіїв, перспективи небувалого економічного розквіту цього району.

Виявлено, що здійсненням широкомасштабної акції будівництва гідроелектростанцій на Дніпрі радянська держава продемонструвала в черговий раз своє негативне ставлення до села. Спорудження Каховської, Дніпродзержинської, Кременчуцької, Київської гідроелектростанцій спричинило примусове переселення великих мас сільського населення з територій, що підлягали затопленню. Ця акція виявилась дійсно гігантською за своїми масштабами та негативними соціальними наслідками.

Доведено, що плановий характер задумів по перетворенню природи і, зокрема, розбудови зрошувальної системи носив досить суперечливий характер.

Ключові слова: будівництво; гідроелектростанція; зрошувальна система; канал; міністерство; постанова

The history of the construction of main state irrigation systems in the postwar period

A.N. Chepurda

anna_chepurda@ukr.net

Cherkasy State Technological University,
460, Shevchenko Blvd., Cherkasy, 18006, Ukraine

The peculiarities of the organization of process of construction of large public irrigation systems on the territory of Ukraine in the period after the Second world war in accordance with the «Great plan of transformation of nature».

It is established that the construction of large public irrigation systems in Ukraine began in 1951. Stated that the water engineering that developed in the South of Ukraine, opened the prospects for a final elimination of the influence of drought and dry winds, the prospects of unprecedented economic boom in the area.

We found that the implementation of large-scale promotion of the construction of hydropower plants on the Dnieper the Soviet government once again demonstrated his negative attitude to the village. The construction of the Kakhovka, Dneprodzержinsk, Kremenchug, Kiev hydroelectric power plants led to forced resettlement of large masses of the rural population from areas subject to flooding. This action was really a giant in its scale and negative social consequences.

It is proved that the planned plans to transform nature and, in particular, development of the irrigation system, were rather contradictory.

In the Soviet and post-Soviet period many subjects related to the study of climatic conditions of Ukraine has been studied, as well as their impact on the level of agricultural productivity, development and practical implementation of the Great plan of nature transformation and the study of economic and environmental consequences of its implementation. However, despite the achievements, the topic we raised is poorly studied, there are no special generalization works. This is the necessity of further research and comprehensive coverage.

The features of the organization of the construction of large public irrigation systems in Ukraine in the period after the Second World War, according to the Great plan of nature transformation are studied. Construction of Kakhovska, Dnipropetrovsk, Kremenchug, Kyiv hydroelectric power stations led to the forced relocation of large numbers of the rural population from territories that were a subject to flooding. This action was really huge in scale and negative in social consequences.

It was established that the construction of large public irrigation systems in Ukraine started in 1951. Stated that hydro construction that unfolded in the south of Ukraine, opened prospects to final elimination of the impact of drought and dry winds, the prospects for an unprecedented economic prosperity of the area.

Keywords: construction; hydroelectric; irrigation system; channel; the ministry; the decision

Цитування даної статті: Чепурда Г.М. Історія будівництва великих державних зрошувальних систем у повоєнний період / Г.М. Чепурда // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 1(141). – С. 92-95.

Citation of this article: Chepurda, A.N., 2017. Istoriya budivnytstva velykykh derzhavnykh zroshuval'nykh system u povoyennyu period [The history of the construction of main state irrigation systems in the postwar period]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 1(141), 92-95. doi:10.15421/171715 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 25.12.2016

История строительства больших государственных оросительных систем в послевоенный период

А.Н. Чепурда

anna_chepurda@ukr.net

*Черкасский государственный технологический университет,
18006, Черкассы, бул. Шевченко, 460*

Исследованы особенности организации процесса строительства крупных государственных оросительных систем на территории Украины в период после окончания Второй мировой войны в соответствии с «Великим планом преобразования природы».

Установлено, что строительство крупных государственных оросительных систем в Украине началось в 1951 г. Констатируется, что гидростроительство, которое развернулось на юге Украины, открывало перспективы окончательного устранения влияния засухи и суховея, перспективы небывалого экономического расцвета этого района.

Выявлено, что осуществлением широкомасштабной акции строительства гидроэлектростанций на Днепре советское государство продемонстрировало в очередной раз свое негативное отношение к селу. Сооружение Каховской, Днепродзержинской, Кременчугской, Киевской гидроэлектростанций привело к принудительному переселению больших масс сельского населения с территорий, подлежащих затоплению. Эта акция оказалась действительно гигантской по своим масштабам и по негативным социальным последствиям.

Доказано, что плановый характер замыслов по преобразованию природы и, в частности, развития оросительной системы, носил довольно противоречивый характер.

Ключевые слова: строительство; гидроэлектростанция; оросительная система; канал; министерство; постановление

Постановка проблемы. У 1948 р. в СРСР з ініціативи Й. В. Сталіна було прийнято Постанову Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП (б) від 20 жовтня 1948 р. №3960 «Про план пользахисних лісонасаджень, впровадження травопільних сівозмін, будівництва ставків та водойм для забезпечення високих та стійких урожаїв у степових та лісостепових районах Європейської частини СРСР» [1]. Це був старт так званому «Великому плану перетворення природи», який у своїй суті був надзвичайно грандіозним наступом на природу та який, на жаль, не оминув Україну.

На сьогодні продовжується процес наукового аналізу практичного втілення в життя радянською владою всього того комплексу заходів, які витікали з «Великого плану перетворення природи» та які були направлені на зміну кліматичних умов в ряді регіонів України з метою підвищення продуктивності сільського господарства республіки. Аналізуються економічні та екологічні наслідки їх реалізації.

Мета дослідження. На основі широкої джерельної бази та історіографії дослідити історичний процес будівництва великих державних зрошувальних систем на теренах України в період після закінчення Другої світової війни відповідно до «Великого плану перетворення природи».

Методологія дослідження. Для повноцінного розкриття теми використовувались методи: конкретно-пошуковий, аналізу і синтезу, систематизації та узагальнення, історичної реконструкції, порівняльно-історичний.

Аналіз досліджень і публікацій. У свій час до порушеної нами проблеми звертались Кошелев Ф.П., Сліпченко П.С., Сумський Л.М., Розанов Н.П., Бочкарьов Я. В., Лапшенков В.С. [2]. Водночас сучасні можливості дослідників у доступі до джерел дозволяють висвітлити раніше маловідомі сюжети та зробити нові висновки щодо наслідків реалізації «Великого плану перетворення природи» для українських земель.

Виклад основного матеріалу. Будівництво вели-

ких державних зрошувальних систем в Україні розпочалося у 1951 р. Капіталовкладення у водогосподарське будівництво дозволили ввести в експлуатацію у 1954 – 1958 роках 57350 гектарів зрошуваних та 74459 гектари осушених земель, але внаслідок недостатніх асигнувань, що передбачалися щорічно народногосподарськими планами, будівництво ряду об'єктів стало значно затягуватись [3, с.90].

На півдні України протягом 1952 – 1954 рр. був побудований Інгулецький магістральний зрошувально-обводнювальний канал і введено в експлуатацію Інгулецьку зрошувально-обводнювальну систему з площею зрошення 61 тисяча гектарів і обводнення 175 тисяч гектарів.

Із 1954 р. було розпочато будівництво Краснознам'янського магістрального зрошувального каналу довжиною 102 кілометри, а з 1961 р. почала споруджуватись перша черга Північно-Кримського магістрального каналу довжиною 400 кілометрів, з яких на 1967 р. уже було збудовано і введено в дію 200 кілометрів [4, с.3].

По Україні нараховувалося 2936 км магістральних каналів зрошувальної мережі, 602 км міжгосподарських каналів, 6789 км внутрішньогосподарських каналів [5, арк.138].

Відповідно до постанови про будівництво Північно-Кримського каналу, яка вийшла у лютому 1961 р., Міністерство сільського господарства Української РСР разом з Кримським облвиконкомом розробили основні положення по використанню зрошувальних систем для складання Укрдівводгоспом проектного завдання на будівництво каналу. В цих положеннях піднімалися такі питання, як: структура посівних площ і багаторічних насаджень на зрошуваних землях; урожайність культур; потреба в мінеральних добривах; потреба у меліоративних та сільськогосподарських машинах; продуктивність та породність тваринництва; потреба в робочій силі та спеціальних кадрах для освоєння зрошувальних земель та ведення зрошувального зем-

леробства. Наприкінці березня 1961 р. положення на розробку проектного завдання будівництва каналу були передані Укрдівводгоспу, який повинен був завершити роботу до 1 вересня 1961 р. Пропозиції про заходи по підготовці радгоспів та колгоспів у зоні каналу по веденню зрошувального землеробства повинно було підготувати Міністерство сільського господарства та подати на розгляд до Ради Міністрів Української РСР по закінченні розробки проекту. За дорученням Міністерства сільського господарства Української РСР Український науково-дослідний інститут зрошувального землеробства разом з обласними організаціями опрацювали поставлені питання щодо ефективного використання зрошуваних земель у районах Північно-Кримського каналу.

У липні 1961 р. з метою опрацювання заходів з раціонального використання зрошуваних земель, розробки виробничого напрямку, системи землеробства на науковій основі, обчислення потреб у постачанні господарств районів каналу меліоративною та сільськогосподарською технікою та іншими матеріалами, Міністерство сільського господарства Української РСР створило комплексну бригаду із спеціалістів ряду науково-дослідних інститутів і дослідних станцій Академії сільськогосподарських наук [6, арк. 1].

Закінчили будівництво Північно-Кримського каналу аж у 1975 р. [7, с. 43]. Питання виникали в організації робіт з підготовки майбутнього водосховища Кременчуцької ГЕС. У 1957 р. на засіданні Верховної Ради Української РСР визнавали, що будівництво гідровузла випереджало в чотири рази решту робіт з підготовки водосховища. Таке становище призводило до значного напруження у роботах по перенесенню господарства із зони затоплення та будівництва гідроспоруд, особливо, коли будівництво гідроелектростанцій було майже завершено.

Так, у 1957 р. план фінансування робіт по підготовці водосховища був надзвичайно малим та складав всього 100 млн. крб., тоді як потрібно було за визнаннями фахівців щонайменше 500 млн. крб. Із зони затоплення необхідно було перенести 19 шкіл, а було розпочато будівництво тільки восьми та планувалося ввести в дію лише дві школи. Тобто при таких темпах перенесення шкіл зайняло б 5 – 6 років, але потрібно було завершити ці роботи до 1959 р.

Не здійснювалось перенесення лікувальних закладів, у той час як у зоні затоплення знаходилося 29 фельдшерсько-акушерських пунктів та лікарень. Всупереч вказівкам Ради Міністрів Української РСР Міністерство автотранспорту та шосейних доріг вчасно не організувало роботу додаткових автоколон в п'яти районах, де велися роботи по переселенню, внаслідок чого 50 колгоспів поряд з проведенням усіх сільськогосподарських робіт повинні були основну частину перевезень здійснювати власним транспортом [8, арк. 167]. Гідробудівництво, яке розгорнулося на півдні України, відкривало перспективи остаточного усунення впливу посухи та суховіїв, перспективи небувалого економічного розквіту цього району. Все це допомагало відновлювати родючість ґрунтів, зміцнювати кормову базу тваринництва.

Будівництвом на Дніпрі передбачалось розв'язати багато важливих народногосподарських завдань: виробляти значну кількість дешевої електроенергії, докорінно змінити природу, набагато збільшуючи, завдяки

зрошенню та обводненню, ефективність сільськогосподарського використання засушливих південних степів, розвиваючи промислове виробництво та усі види транспорту, забезпечити нове комплексне піднесення продуктивних сил України, особливо її південних районів.

На сьогодні деякі вчені вважають, що здійсненням широкомасштабної акції будівництва гідроелектростанцій на Дніпрі радянська держава продемонструвала в черговий раз своє негативне ставлення до села.

Спорудження Каховської, Дніпродзержинської, Кременчуцької, Київської гідроелектростанцій спричинило примусове переселення великих мас сільського населення з територій, що підлягали затопленню. Ця акція виявилась дійсно гігантською за своїми масштабами та за негативними соціальними наслідками. Так, спорудження лише Каховської та Дніпродзержинської ГЕС спричинило примусове переселення близько 250000 сільських мешканців. Усього ж будівництво комплексу гідроелектростанцій Дніпровського каскаду викликало переселення загалом близько мільйона осіб. Усі заходи, передусім матеріальні затрати, пов'язані з переселенням, були повністю перекадані на колгоспи.

Оскільки колективні господарства в економічному відношенні виявилися надто немічними, матеріальні труднощі, пов'язані з переселенням, значною мірою лягли тягарем на плечі самих переселенців. Крім того, були затоплені унікальні ґрунти високої бонітарної якості, що формувалися століттями і не мали навіть наближених еквівалентів [9, с. 448].

Будівництво гігантських гідротехнічних споруд на Дону, Дніпрі та Волзі у перші роки післявоєнного періоду дозволило приступити до широкого освоєння зрошуваних земель. Використовуючи техніку лісозахисних станцій та МТС, колгоспи і радгоспи створювали ставки та водойми [10, с. 345].

Доходило до того, що навіть лісництва займалися переселенням мешканців. Наприклад, Кишенківське лісництво, яке мало забезпечувати обліснення по Дніпродзержинському водосховищу займалося масовим переселенням жителів, тоді як щорічний обсяг обліснення робіт становив 641 га [11, арк. 5].

Цікавою та одночасно неоднозначною була ідея використання для зрошення сільськогосподарських робіт стічних вод. Так, на початок 60-х років ХХ століття міста і промислові центри України скидали у річки та водоймища понад 1,0 млрд. куб. метрів стоків на рік.

На 1961 рік стічними водами можна було поливати на Україні близько 250 тис. га приміських земель, в тому числі значну площу земель на Донбасі за рахунок стічних вод промисловості (шахт, заводів) тоді, як на практиці стічними водами зрошується лише 5,0 тис. га [6, арк. 12].

Проте значна мінералізація стічних вод, невивченість способів їх очищення, режиму та техніки зрошення, санітарно-гігієнічного стану ґрунтів породило потребу в проведенні науково-дослідницької роботи з цих питань.

Заступник міністра сільського господарства Пересипкін пропонував протягом 1961 – 1963 рр. науково-дослідну станцію по знешкодженню стічних вод у сільське господарство з підпорядкуванням її Українському науково-дослідному інституту гідротехніки та меліорації Української академії сільськогосподарських наук. По цьому питанню Рада Міністрів Української РСР підготувала пропозиції і надіслала на погодження

в Державний комітет Ради Міністрів СРСР по координації науково-дослідних робіт [6, арк. 10].

З цією метою на землях радгоспу «Бортничі» в 1961 – 1963 рр. було організовано науково-дослідну станцію по знешкодженню і використанню стічних вод для зрошення [6, арк. 13].

Висновки. Отже, варто зробити висновок, що, не-

зважаючи на масштабне зведення на теренах України зрошувальної мережі, часто вона виявлялась неефективною. В першу чергу в зв'язку з необдуманим використанням зрошувальних територій. Зокрема використовували під посіви малоефективні в умовах зрошення сільськогосподарські культури, що знижувало ефективність зрошення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Постановление Совета Министров СССР, 20 октября 1948 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам : сборник документов за 50 лет. Т.3, 1941 – 1952 годы. – М.: Политиздат, 1968. – С. 531 – 549.
2. Кошелев Ф. П. Величественные сталинские стройки коммунизма и их народнохозяйственное значение / Ф. П. Кошелев. – М.: Госполитиздат, 1952. – 168 с.; Слипченко П. С. Величні будови сталінської епохи на Дніпрі : Стенограма публічної лекції / П. С. Слипченко. – К., 1951. – 51 с.; Сумський Л. М. Величні будови комунізму / Л. М. Сумський. – К.: Рад. школа, 1951. – 72 с.; Розанов Н. П. Гидротехнические сооружения / Н. П. Розанов, Я. В. Бочкарев, В. С. Лапшенков и др. – М.: Агропромиздат, 1985. – 432 с.
3. Інформації, звіти водного господарства УРСР // Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1, оп. 80, спр. 1262.
4. Слипченко П. С. Опыт поточного строительства канала Днепр – Кривой Рог / П. С. Слипченко, Г. Б. Бочарников, Б. И. Рутковский, А. А. Жуков, Л. Н. Осипчук. – К.: Госиздатлитературы по строительству и архитектуре УССР, 1962. – 47 с.
5. Довідка про роботу Краснознам'янської зрошувальної системи у 1959 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО України). – Ф. 5106, оп. 1, спр. 267.
6. Довідка про впорядкування науково-дослідної роботи по знищенню та використанню стічних вод у сільське господарство // ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 80, спр. 1292.
7. Будлей В. Р. Иригация / В. Р. Будлей. – К.: Наукова думка, 1985. – 147 с.
8. Заседание Верховного Совета УССР (третья сессия). 13 – 15 марта 1957 г. Стенографический отчет. – К.: Госполитиздат УССР, 1957. – 323 с.
9. Історія українського селянства : в 2 т. / під ред. Даниленка В. М., Романюка І. М., Литвина В. М. (гол. ред.). – К.: Наукова думка, 2006. – 656 с.
10. История КПСС. В 6 томах Т. 5. Коммунистическая партия накануне и в годы Великой Отечественной войны, в период упрочения и развития социалистического общества, (1945 – 1959 гг.): История Коммунистической партии Советского Союза : В 6 т. / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; А. Д. Педосов. – М.: Политиздат, 1980. – 691 с.
11. Звіти Головного управління лісового господарства та лісозаготівель при Раді Міністрів УРСР // ЦДАВО України. – Ф.5105, оп. 2, спр. 245.

REFERENCES:

1. Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR, 20 oktjabrja 1948 g. 1968. [Resolution of the Council of Ministers, October 20, 1948]. Politizdat, Moscow, 531-549 (in Russian).
2. Koshelev, F. P., 1952. Velichestvennye stalinskie strojki kommunizma i ih narodnohozjajstvennoe znachenie [The majestic Stalinist communism construction works and their economic impact]. Gospolitizdat, Moscow, 168 (in Russian). Slipchenko, P. S., 1951. Velychni budovy stalinskoj epokhy na Dnipro : Stenohrama publichnoi leksii [The majestic construction works of the Stalin era on the Dnipro river: Public Lecture Transcript]. Gosizdatliteratury po stroitelstvu i arhitekture USSR, Kyiv. 51 (in Ukrainian). Sumsyky, L. M., 1951. Velychni budovy komunizmu [The majestic construction works of communism]. Rad. shkola, Kyiv. 72 (in Ukrainian). Rozanov, N. P., 1985. Hydrotekhnicheskyye sooruzheniya [Hydraulic structures]. Agropromizdat, Moscow, 432 (in Russian).
3. Informatsii, zvyty vodnoho hospodarstva URSR // Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO Ukrainy) [Information and reports on water management of URSR]. Central State Archive of Public Associations of Ukraine. – F. 1, op. 80, spr. 1262.
4. Slipchenko, P. S., 1962. Opyt potochnoho stroitel'stva kanala Dnepr – Krivoj Rog [The experience of building a stream channel Dnepr - Krivoi Rog]. Gosizdatliteratury po stroitelstvu i arhitekture USSR, Kyiv. 47 (in Russian).
5. Dovidka pro robotu Krasnoznamen'skoi zroshuvalnoi systemy u 1959 r. // Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady i upravlinnia (dali – TsDAVO Ukrainy) [Certificate of Krasnoznamen'ska irrigation system work in 1959]. Central State Archive of Public Associations of Ukraine. – F. 5106, op. 1, spr. 267 (in Ukrainian).
6. Dovidka pro vporiadkuvannia naukovy-doslidnoi roboty po znyshchenniu ta vykorystanniu stichnykh vod u sil'ske hospodarstvo // TsDAHO Ukrainy [Certificate of scientific and research work on reduction and use of wastewater in agriculture]. Central State Archive of Public Associations of Ukraine. – F. 1, op. 80, spr. 1292 (in Ukrainian).
7. Buldei, V. R., 1985. Irryhatsiia [Irrigation]. Naukova dumka, Kyiv. 147 (in Ukrainian).
8. Zasedanie Verhovnoho Soveta USSR (tret'ja sessija). 13 – 15 marta 1957 g. Stenograficheskij otchet. 1957. [The meeting of the Supreme Council (third session). 13 - March 15, 1957 Transcript]. Gospolitizdat, Kyiv. 323 (in Russian).
9. Danylenka, V. M., Romaniuka, I. M., Lytvyna, V. M. 2006. Istoriia ukrainskoho selianstva [History of Ukrainian peasants]. Naukova dumka, Kyiv. 656 (in Ukrainian).
10. Istoriya KPSS. 1980. Kommunisticheskaja partija nakanune i v gody Velikoj Otechestvennoj vojny, v period uprochenija i razvitija socialistscheskogo obshhestva, (1945 – 1959 gg.) [Communist Party on the eve of and during World War II, during the consolidation and development of socialist society, (1945 - 1959 gg.)]. Politizdat, Moscow, 691 (in Russian).
11. Zvyty Holovnoho upravlinnia lisovoho hospodarstva ta lisozahotivel pry Radi Ministriv URSR // TsDAVO Ukrainy. [Reports of the General Directorate of Forestry and Logging of Council of Ministers]. Central State Archive of Public Associations of Ukraine. – F.5105, op. 2, spr. 245 (in Ukrainian).